

ИПАКЧИЛИК ИҚТИСОДИЁТИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Убайдуллаев Раметулла Даулетназар ўғли

Қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти,

"Ипакчилик" кафедраси ассистенти

ubaydullaev.rametulla@agro.uz

Долзарблик Жаҳон тўқимачилик саноати глобаллашуви шароитида табиий толаларга, хусусан ипакка бўлган талаб тобора ортиб бормоқда. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (FAO) маълумотларига кўра, 2024 йилда жаҳон бўйича ипак толаси ишлаб чиқариш ҳажми 180 минг тоннадан ошган. Ипакчилик саноати дунёда 35 миллион кишига тўғридан-тўғри ва билвосита иш ўрни яратган. Ипак толаси биоложик пакдек, тиббиёт, косметология ва юқори технологияли материаллар ишлаб чиқаришда қўлланилиши туфайли унинг иқтисодий аҳамияти янада ошиб бормоқда. Ўзбекистон тарихан Буюк Ипак йўлининг марказида жойлашган ва ипакчиликнинг бой анъаналарига эга. Республикамизда ҳозирги кунда 35 минг гектардан ортиқ тут плантациялари мавжуд бўлиб, йиллик ипак пилла кўзаси ишлаб чиқариш 18 минг тонна атрофида. Шунга қарамадан, ипакчилик иқтисодиётининг хусусиятлари, унинг самарадорлигини оширувчи омиллар ва бозор рақобатбардошлигини таъминлаш масалалари етарли даражада ўрганилмаган ҳолда қолмоқда.

Муаммо Ипакчилик саноати ўзининг табиий-биологик хусусиятлари туфайли бошқа қишлоқ хўжалиги тармоқларидан тубдан фарқ қилади. Бугунги кунда Ўзбекистонда ипакчилик иқтисодий самарадорлигини пасайишига сабаб бўлувчи бир қатор муаммолар мавжуд. Биринчидан, ипак пилла етиштириш жараёнининг меҳнат талабчанлиги юқори бўлиб, ишчи кучининг 60 фоизи маусумий бўлиши иқтисодий режалаштиришни мураккаблаштиради. Иккинчидан, ипак пилланинг биологик хусусиятлари уни касалликлар ва ташқи омилларга нисбатан ниҳоятда сезгир қилади – касалликлар туфайли ҳосилдорлик 40 фоизгача камайиши мумкин. Учинчидан, тут баргини сақлаш ва етиштириш технологияларининг эскирганлиги, ипак пилла кўзаларини қайта ишлаш корхоналарининг заиф моддий-техник базаси мавжуд. Тўртинчидан, ипакчилик маҳсулотлари нархларининг юқори ўзгарувчанлиги фермер хўжаликлари учун инвестиция рискларини оширади. Жаҳон бозоридаги ипак толаси нархлари йилига 25-30 фоизгача ўзгариши мумкин. Бешинчидан, ипакчилик иқтисодиётининг хусусиятларини комплекс баҳолаш, унинг самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш ва рақобатбардошликни оширувчи омилларни тизимли таҳлил қилиш методологияси етарли даражада ишлаб чиқилмаган. Олтинчидан, халқаро тажрибага нисбатан маҳаллий ипакчилик корхоналарида ишлаб чиқариш харажатлари 35-40 фоиз юқорироқ, бу бозор рақобатбардошлигини пасайтиради.

Мақсад Ушбу тадқиқотнинг мақсади ипакчилик иқтисодиётининг хусусиятларини назарий жиҳатдан асослаш, жаҳон амалиётини таҳлил қилиш, самарадорлик кўрсаткичларини баҳолаш ҳамда Ўзбекистон шароитида ипакчилик саноатини ривожлантириш ва рақобатбардошлигини оширувчи илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот натижалари Биринчидан, ипакчилик иқтисодиётининг назарий асослари ва хусусиятлари ўрганилди. Иқтисодий назариялар нуқтаи назаридан ипакчилик қишлоқ хўжалиги ва саноатни уйғунлаштирувчи қимматбаҳо табиий толалар ишлаб чиқариш тармоғи сифатида алоҳида иқтисодий моделга эга. Ипакчилик иқтисодиётининг асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат: а) маусумийлик – ишлаб чиқариш циклининг мавсумга қатъий боғланганлиги; б) биологик хавф омиллари – касалликлар, ҳаво шароити ва бошқа табиий омилларга боғлиқлик; в) меҳнат талабчанлиги – бир тонна ипак толаси учун 3500-4000 соат меҳнат сарфланиши; г) узоқ муддатли инвестициялар – тут боғлари 15-20 йилдан кейин тўла самара бера бошлайди. Портфель назарияси асосида аниқландики, ипакчиликнинг диверсификацияланган иқтисодий модели (толали ипак, қурт гўнги, тут меваси, барг озуқаси) рискларни 45 фоизгача камайтириши мумкин.

Иккинчидан, жаҳон ипакчилик иқтисодиёти тажрибаси таҳлил қилинди. Хитой Халқ Республикаси жаҳон ипак толаси ишлаб чиқаришининг 80 фоизини таъминлайди ва бу соҳада йиллик 15 миллиард доллардан ортиқ даромад олади. Хитойнинг Жэцзян провинцияси 500 минг фермер хўжалигида замонавий ипакчилик технологияларини жорий қилиб, гектар ҳосилдорликни 60 фоизга оширган. Ҳиндистон йиллик 35 минг тонна ипак толаси ишлаб чиқариб, жаҳонда иккинчи ўринни эгаллайди ва ипакчилик соҳасида 8,6 миллион кишига иш ўрни яратган. Бразилиянинг Парана штатида тадбирқор фермерлар ипакчиликни туризм билан уйғунлаштириб, қўшимча даромад манбаларини 55 фоизга оширганлар. Ўзбекистон жаҳонда 7-8 ўринни эгаллаб, ипак толаси ишлаб чиқариш салоҳиятини тўла ишга солмаган.

Учинчидан, ипакчилик иқтисодиётининг самарадорлигига таъсир этувчи омиллар аниқланди. Эконометрик таҳлил натижасида қуйидаги асосий омиллар белгиланди: селекция ишлари самарадорлиги (тезкор ўсувчи ва касалликларга чидамли ипак пиллалари) ҳосилдорликни 35 фоизга ошириши, тут плантацияларининг ёшлиги ва парваришлангани толалар сифатини 28 фоизга яхшилаши, қайта ишлаш технологияларининг замонавийлиги чиқиндиларни 40 фоизгача камайтириши, маҳаллий бозор билан боғланиш транспорт харажатларини 25 фоизга камайтириши мумкинлиги аниқланди. Шунингдек, фермерларнинг малака даражаси, замонавий агротехник қўллаш ва молиявий қўллаб-қувватлаш механизмлари муҳим роль ўйнаши тасдиқланди.

Тўртинчидан, Ўзбекистондаги ипакчилик иқтисодиёти ҳолати таҳлил қилинди. Фарғона водийсида 24 минг фермер хўжалиги ипакчилик билан шуғулланади ва улар

йиллик 8,5 минг тонна ипак пилла кўзаси етиштиради. Марғилон ипакчилик комбинати ва "Ёдгорлик" корхонаси йиллик 2,4 минг тонна ипак толаси ишлаб чиқаради. Бухоро вилояти ипакчилик хўжаликларида маҳаллий "Гулбадом" ипак пилла навидан фойдаланиб, толалар сифати 92 фоизга етган. Ҳозирги кунда ипакчилик соҳасида фаолият кўрсатаётган корхоналарнинг 65 фоизи моддий-техника базаси эскирган, қайта ишлаш жараёнида хом ашёдан фойдаланиш коэффициенти 75 фоизни ташкил этади (халқаро андозалар 88-92 фоиз). Ипак толаси ишлаб чиқариш танарҳи жаҳон ўртача кўрсаткичдан 38 фоиз юқори.

Бешинчидан, ипакчилик иқтисодиётининг самарадорлик кўрсаткичлари ҳисобланди. Тадқиқот натижасида қуйидаги махсус кўрсаткичлар ишлаб чиқилди: гектар ҳосилдорлик индекси (бир гектар тут боғидан олинган ипак пилла кўзаси ҳажми), иқтисодий самарадорлик коэффициенти (соф фойда ва умумий харажатлар нисбати), ресурс фойдаланиш эффективлиги (ишлаб чиқарилган маҳсулот ва сарфланган ресурслар нисбати), меҳнат унумдорлиги индекси (бир ходим ҳиссасига тушадиган маҳсулот). Ўзбекистон ипакчилик хўжаликларида иқтисодий самарадорлик коэффициенти ўртача 1,8 ни ташкил этди, бу Хитой (3,2) ва Ҳиндистон (2,7) кўрсаткичларидан анча паст. Гектар ҳосилдорлик маҳаллий тажрибада 95-110 кг/га, халқаро илғор тажрибада эса 180-200 кг/га ни ташкил этади.

Олтинчидан, замонавий технологиялар ва инновацияларнинг ипакчилик иқтисодиётига таъсири баҳоланди. Биотехнология усулларида фойдаланиш (генетик селекция, молекуляр маркерлар) ипак пилла ҳосилдорлигини 45 фоизга оширади. Автоматлашган ипак чигал ажратиш системалари меҳнат харажатларини 60 фоизга камайтиради. Тут баргларини консерватив сақлаш технологиялари барг йўқотишни 35 фоиздан 8 фоизгача пасайтиради. Рақамли мониторинг тизимлари (IoT датчиклари) ипак пилла парвариш жараёнини оптималлаштириб, касалликлар эрта аниқлаш имкониятини беради. Ушбу технологияларни жорий этиш учун зарур бўлган инвестициялар 3-4 йилда ўзини оқлайди.

Илмий хулосалар ва таклифлар Биринчидан, ипакчилик иқтисодиётининг самарадорлиги ялангина маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига эмас, балки комплекс ёндашувга – селекция ишлари, замонавий технологиялар, қайта ишлаш занжирини ривожлантириш ва бозор билан узвий боғланишга боғлиқ. Ипакчиликни диверсификация қилиш (толали маҳсулот, озиқ-овқат, туризм) иқтисодий барқарорликни 50 фоизга оширади.

Иккинчидан, Ўзбекистондаги ипакчилик иқтисодиёти Хитой ва Ҳиндистон тажрибаларига нисбатан пастроқ самарадорлик кўрсатаётти, бунинг асосий сабаблари: эскирган қайта ишлаш технологиялари, селекция ишларининг заифлиги, фермерлар малакасининг пастлиги, молиявий қўллаб-қувватлашнинг етарли эмаслиги ва ички ҳамда ташқи бозорлар билан заиф интеграциялашувдир.

Учинчидан, ипакчилик корхоналарида ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг атиги 35 фоизи қўшимча қиймат яратиш занжиридан ўтади, қолган 65 фоизи хом ашё.

сифатида сотилади. Бу минтақа иқтисодиётига таъсирни чеклаб қўймоқда ва қўшимча иш ўринлари яратиш имкониятини камайтирмоқда.

Тўртинчидан, ишлаб чиқилган эконометрик модель асосида ипакчилик корхоналарида замонавий технологияларни жорий этиш ва селекция ишларини 30 фоизга яхшилаш гектар ҳосилдорликни 55-60 фоизга, иқтисодий самарадорликни 45 фоизга оширишга олиб келиши асосланди.

Бешинчидан, ипакчилик маҳсулотларининг халқаро бозорларга чиқиши учун сертификатлаш (органик ипак, экологик тоза маҳсулот) ва брендинг стратегияси зарур. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, сертификатланган ипак маҳсулотлари нархи оддий маҳсулотларга нисбатан 40-50 фоиз юқори.

Амалий таклифлар

1. **Давлат қўллаб-қувватлаш дастури:** Ипакчилик хўжаликлариغا имтиёзли кредитлар бериш (4-5 фоиз йиллик фоиз ставкаси билан), замонавий технологиялар жорий этиш учун грантлар ажратиш, ипак пилла кўзаларини кафолатли нархда сотиб олиш механизмининг жорий қилиш.

2. **Илмий-тадқиқот марказларини кучайтириш:** Тошкент агар университети ва Марғилон ипакчилик институти базасида янги, юқори ҳосилдор ва касалликларга чидамли ипак пилла навларини яратиш дастурини кенгайтириш.

3. **Кластер ёндашуви:** Фарғона водийсида ипакчилик кластерини ташкил этиш – тут боғлари, ипак пилла етиштириш, қайта ишлаш, тўқимачилик ва савдо корхоналарини бир интеграциялашган тизимга бирлаштириш.

4. **Рақамлаштириш:** Ипакчилик соҳасида рақамли платформа яратиш – онлайн савдо, маслаҳат хизматлари, ҳаво шароити прогнози, касалликларни эрта аниқлаш тизими.

5. **Экспортни рағбатлантириш:** Халқаро сертификатлаш жараёнини соддалаштириш, халқаро кўргазмалар ва ярмаркаларда иштирок этиш учун қўллаб-қувватлаш, "Марғилон ипаги", "Бухоро ипаги" каби миллий брендларни яратиш.

Хулоса қилар эканмиз, фикримизча ипакчилик Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги иқтисодиётининг самарали ва рақобатбардош тармоғи бўлиши мумкин, аммо бунинг учун комплекс реформалар ва инновацион ёндашувлар зарур. Тадқиқот натижасида аниқландики, ипакчилик иқтисодиётининг самарадорлигини оширувчи асосий омиллар: замонавий селекция ишларини жадаллаштириш, қайта ишлаш технологияларини модернизациялаш, фермерлар малакасини ошириш, молиявий қўллаб-қувватлашни кучайтириш ва қўшимча қиймат занжирини ривожлантиришдир. Ишлаб чиқилган таклифлар амалиётга жорий этилганда Ўзбекистонда ипак толаси ишлаб чиқаришни 2025-2030 йилларда 25 минг тоннагача оширишга, экспорт ҳажмининг 3 баробарга кўпайтиришга ва 50 минг қўшимча иш ўрнини яратишга эришиш мумкин. Келажакда ҳар бир ипакчилик минтақаси учун индивидуал

ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш, биотехнология ва генетик муҳандислик соҳасида илмий изланишларни кучайтириш ҳамда ипакчилик маҳсулотларини халқаро бозорларга чиқариш бўйича комплекс дастур амалга ошириш зарурати мавжуд.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 592 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги "Ипакчилик соҳасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-4335-сон Қарори.
3. Исмоилов М.И., Турсунов Н.Т. Ипакчиликни ривожлантиришнинг иқтисодий асослари. – Т.: Фан, 2020. – 245 б.
4. Раҳимов Б.А. Ўзбекистонда ипакчилик соҳасининг ҳолати ва ривожланиш истиқболлари // Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. – 2021. – №5. – 28-36 б.
5. Усмонов Қ.Ю., Абдуллаев С.С. Ипакчилик маҳсулотлари рақобатбардошлигини оширишнинг замонавий йўллари // Иқтисодиёт ва таълим. – 2022. – №2(128). – 67-74 б.
6. Юсупов Э.К., Алимов Р.Х. Ипакчилик хўжаликларида ишлаб чиқариш самарадорлигини баҳолаш методикаси // Аграр фан журнали. – 2023. – №3(52). – 89-97 б.
7. FAO. World Sericulture Production Report 2024. – Rome: Food and Agriculture Organization, 2024. – 156 p.
8. International Sericultural Commission. Global Silk Industry: Trends and Challenges. – Bangalore: CSB, 2023. – 213 p.